

АВТОРЕФЕРАТ

на

ДИСЕРТАЦИЯ

за получаване на образователно-научна степен „доктор“

ФИЛОСОФИЯ НА ПРЕВОДА – МЕЖДУ БУКВАЛНОТО И ИНТЕРПРЕТАЦИЯТА

Докторант:

София Ангелова

Научен ръководител:

Доц. Д-р Веселин Дафов

Въведение

Основната цел на работата е посредством философско осмисляне на моментите на интерпретацията и буквалността да се разбере тяхната роля и взаимоотношение в процеса на превода. Традиционно, тези два момента се разглеждат като опозиция, която няма разрешение, и която неизменно поставя всеки преводач пред дилемата или да бъде верен на буквата, или да следва „духа“ на текста. Тази бинарност стои и в основата на проблема да се определи какво всъщност представлява преводът като такъв, както и да се определят неговите граници. Дали свободните преводи все още заслужават името „превод“? Докъде може да се разпростре свободата в тълкуването от страна на преводача, без той да загуби правото да се нарича „преводач“? Дали идеалната преводаческа ситуация не предполага текст, който се характеризира с моносемия и позволява еднозначна подмяна на знаци на синтактично ниво (идеалът на машинния превод)? Възможно ли е недвусмислено тълкуване в условията на реалната полисемия на езика? Изясняването на отношението между моментите на интерпретацията и буквалността в превода може да допринесе да бъде намерен отговор на всички тези въпроси, и по този начин да се достигне до същността на превода.

Дисертацията се състои от увод, съдържащ обзор на главните ракурси към превода, и 3 глави: „Дефиниране на превода и неговите граници“, „Дихотомията буквалност-интерпретация в превода на свещени и светски текстове“ и „Диалектика на отношението буквално-интерпретация и персоналният аспект на превода“.

В **Увода**, след разглеждане на различните подходи към изследването на превода, се установяват допирните точки и

отграничаванията на настоящата работа по отношение на най-главните от тях. Накратко, по-важните моменти, които засягат обхвата и предпоставките на дисертацията, са следните:

- Макар в работата да се споделя убеждението, че преводът е тясно свързан с проблема за разбирането на света, тази перспектива е извън рамките на работата. Фокусът в нея е върху превода в по-тесния му смисъл на междуезиков пренос, в контекста на европоцентричната традиция. Едно позадълбочено разбиране на този аспект на превода обаче несъмнено би могло да допринесе за осветляването на значимостта му за херменевтичната ситуация.
- Всяко изследване на превода кореспондира с определено разбиране за езика. В дисертацията се заема позицията, че макар инструменталистският възглед за езика да има своето значение за лингвистичното му изучаване, той не е адекватен за разбирането на автентичната преводаческа ситуация. По тази причина се изхожда от херменевтичното схващане за езика, което не го обективизира, а отчита непосредственото и личното му възприемане, като по този начин му придава екзистенциална перспектива.
- По отношение на противоречивите дебати по биполярния модел - „буквален“ или „свободен“ превод - работата няма за цел да даде предпочитание на един от двата полюса и се дистанцира от прескриптивния подход. Вместо това се демонстрира, че тази дихотомия е в основата на самата възможност за превод. Доколкото тази опозиция е тясно свързана с понятието „еквивалентност“, в дисертацията то присъства в обсъждането на превода като неотменимо за разбирането му, въпреки принизяването му до „табу“ в някои съвременни теории за превода. В нашия контекст, еквивалентността се разглежда като взаимозаменяемост,

определена от двата еднакво необходимо-присъщи момента: идентичност и разлика, и възможна само в рамките на конкретна преводаческа ситуация (а не в езика като абстрактна система).

- Макар работата да се дистанцира от изучаването на превода като процедура (с изключение на част от илюстративния материал), и затова в някои отношения да има родство с разглеждането на превода като интерпретация, характерно за херменевтичния подход, важно е да се уточни, че терминът „тълкуване/интерпретация“ в нашия случай се използва за обозначаване на един от двата взаимосвързани момента на превода, вторият от които е „буквалното“.

- В дисертацията се отделя специално внимание на отношението между участниците в преводаческата ситуация. За разлика от някои други позиции по този въпрос - като например психологическата перспектива на Шлайермахер, диалогичния модел между двама събеседници на Гадамер, или етичната рамка на Рикьор, тук взаимоотношението автор-преводач-читател се разглежда от гледна точка на персоналния аспект на превода и се възприема като единствено възможен начин за преодоляване на неопределеността на интерпретативната ситуация.

Първа глава, „Дефиниране на превода и неговите граници“, прави обзор и коментар на възгледите за превода от времето на античността до наши дни, въвежда работна ,интуиция` за превода и дискутира пределите на същинската му територия. От първите документирани коментари на превода, датиращи отпреди повече от 2000 години, фокусът е предимно върху това *как* да се превежда, а

не върху това *какво* представлява преводът като такъв. Дебатът, чието начало обикновено се свързва с името на Цицерон – дали текстовете да се предават *verbum pro verbo*, или *non verbum verbo* продължава и до днес, без да е намерил еднозначен отговор. Последвалият многовековен диспут какъв е правилният начин преводачът да остане верен на оригиналния текст и на автора – чрез старание да се придържа близо до него или посредством свобода на тълкуването, е документиран в многобройни коментари и разсъждения върху техниката на превеждане, а прозира и в някои от ранните опити за дефиниране на превода: най-истинната имитация (Пелетие дю Ман), най-директната форма на коментар (Росети) и т.н.. Такива ‚дефиниции‘ нямат претенцията да бъдат недвусмислени и изчерпателни, или дори да бъдат същински дефиниции – те са по-скоро декларации на убежденията на авторите си какво прави един превод добър. По тази причина, заедно с прескриптивните коментари за техниките на превеждане, изобилстващи още от зората на превода в Древен Рим, те не биха могли да се използват за определяне на същинската територия на превода. Радикално различно разбиране за превода се открива в наблюдението на А. В. Шлегел, че човешкият ум едва ли извършва нещо друго, освен превод, и цялата му дейност се свежда именно до превеждане. Това твърдение може да се разглежда като представително за херменевтичния подход към превода, чиито основи се коренят в Немския Романтизъм. Тази перспектива е залегнала във възгледите за превода на такива мислители като Валтер Бениамин, според когото преводът е възможност за „ чистия език, сякаш подсилен от опосредстването си, да озари оригинала още повече“ и по този начин за постигане на утопична езикова хармония. Това вече не е предписание как да се превежда, а опит да се проникне до самата същност на превода. През двадесети век преводът се разглежда от много различни аспекти. Някои автори от литературните среди се стремят към постигане на стилистична

еквивалентност – Езра Паунд я търси в намирането на думи, които да имат същата тежест, като тези в оригинала, както и на подходящ вариант на езика цел; докато търсенията на Владимир Набоков са по-скоро в противоположната посока: яростен привърженик на буквалността, той пледира за преводи, „неолигавени“ от рими и снабдени с многословни бележки под линия, които да доминират в текста подобно на небостъргачи. И в двата случая обаче фокусът отново е върху това как да се превежда, а не какво представлява преводът като такъв. Близка до литературната е културната перспектива на разглеждане на превода – тук ще споменем накратко Хорхе Луис Борхес, който обсъжда различните варианти на превода на *Хиляда и една нощ*, и позовавайки се на специфичните неточности във всеки от тях, демонстрира как представянето на един и същ чуждоезиков текст варира в зависимост от влиянието на идеологически, културни и политически интереси; Евен-Зохар, който твърди, че преводните и оригиналните творби се намират в корелация и образуват полисистема, в която централното или периферното място на приемащата литература определя социо-културния статут на превода; и Андре Льофевр, разглеждащ превода като една от формите на рефракция – наред с литературната критика, редакцията и историографията – която пренася дадена литературна творба от една система в друга в условията на ограниченията, наложени от фактори като покровителство и идеология. Подобни възгледи проникват в същината на ролята, функцията и ограниченията на превода и осветляват важни аспекти на начина, по който той се вплита в тъканта на културата. Изобилстват теории за превода и в лингвистичните среди. Едно от фундаменталните произведения е съчинението на Роман Якобсон от 1959 г. „За лингвистичните аспекти на превода“, за когото преводът предполага две еквивалентни съобщения на два различни кода, и може да бъде както междуезиков, така и вътрешноезиков и интерсемиотичен.

Накратко ще споменем още Юджин Найда, който въвежда дистинкцията формален и динамичен еквивалент при превода; Жири Леви, който прилага към превода формалните методи на Теорията на игрите; Скопос теорията на Ханс Вермеер и Катарина Райс, поставяща на преден план комуникативната цел на превода; Уилям Фроули, разглеждащ превода като рекодификация и създаване на нов код. В рамките на лингвистичната перспектива на разглеждане на превода има много дефиниции, претендиращи за изчерпателност и недвусмисленост. Те обаче не са използвани като отправна точка в настоящата работа, тъй като изхождат от инструментално схващане за езика, свеждащо го до средство за комуникация, докато възприетият в дисертацията възглед е херменевтичният, който не обективизира езика, а отчита непосредственото и личното му възприемане, като по този начин му придава екзистенциална перспектива.

Направеният обзор показва, че макар преводът да се упражнява и коментира над 2000 години, а многобройните му аспекти да са теоретически изучавани вече повече от век, няма еднозначно разбиране какво представлява той. В това отношение преводът има родство с езика: повсеместно използван, интуитивно безпогрешно разпознаван, той все пак трудно се подава на дефиниране. По тази причина изследването започва не с дефиниция, а с работна „интуиция“ за превода, в която се включва само неоспоримото по отношение на него: **преводът е посредничество и се състои в схващане и изразяване на чуждоезиков текст по не-чужд начин.**

След това работата си поставя за цел да установи „законната“ територия на превода, като въпросът за нея се разглежда във връзка с проблематиката на преводимостта. Изхождайки от многобройните коментари на преводачи и теоретици на превода, свидетелстващи, че поезията е безспорно най-трудна, а

техническата и научна литература – най-безпроблемна за превод, се пристъпва към установяване на най-крайните случаи на не/преводимост в рамките на тези два типа текст. Разглеждат се два гранични случая, при които това, което отговаря за високата степен на преводимост (при научните и техническите текстове) и ниската (при поезията) е доведено до крайност: 1. случай, който позволява пълна буквалност (т.е. има 100 % еднозначност), и 2. случай, който изисква абсолютна интерпретативност. Първият случай, който би трябвало да е еталон за пълна преводимост, е илюстриран с различните видове кодове и шифри (напр. Морзовият код). Анализът им показва, че при тях се наблюдава неутрализиращ ефект на декодирането/дешифрирането върху кодирането/шифрирането, който свежда превода до добавяне и изваждане на константа и оставя първоначалното съобщение непокътнато. Тъй като декодирането/дешифрирането представляват просто реверсиране на процедурата по кодиране/шифриране, може да се каже, че същинският превод се извършва от изпращащия, без да остава място за интерпретация от страна на „интерпретатора“ (което прави подобни случаи идеален обект за машинен превод). При декодирането/дешифрирането всъщност има чисто синтактична дейност по замяна на знаци с техни еднозначни еквиваленти, осигуряващо 100% еквивалентност между оригиналния и преведения текст – те са на практика идентични. Това се дължи на факта, че декодирането/дешифрирането са огледална противоположност на кодирането/шифрирането и по тази причина се неутрализират. Тази неутрализация е по същество анулиране на процеса на превод както при шифрите, така и при кодовете и следователно може да каже, че в техния случай преводът е „нула“. Така, екстремният пример на кодовете и шифрите демаркира единия край на територията на превода – тя свършва там, където степента на интерпретация е нулева. Парадоксално, оказва се, че случаите, позволяващи 100% еквивалентност при превод, не се

характеризират с пълна преводимост, а напротив, дори не принадлежат към същинската територия на превода. Разбира се, при научните и техническите текстове това е така само частично, тъй като те съдържат и естествен език. Колкото по-малък е делът на естествения език в тях, толкова по-близо са до екстремния случай на непреводимост, илюстриран от кодовете и шифрите. Стига се до извода, че тъй като преводът става невъзможен при отсъствието на интерпретативен/тълкувателен слой, т.е. преносът е между кодове, които са на практика идентични, то невъзможността за превод в тази крайност се дължи на наличието единствено на идентичното или буквалното без едновременната даденост на интерпретацията.

Вторият граничен случай, който изисква абсолютна интерпретативност, е илюстриран от някои видове модернистична поезия. Стопроцентово тълкуване е необходимо не в случаите, когато просто формата е семантизирана (което е един от основните проблеми при превод на всеки вид поезия), а когато в допълнение думите са десемантизирани и на практика могат да означават каквото и да е. С такава непроницаемост на езика, уникалност на изказа и неопределеност на значението се сблъскваме, когато поетите отхвърлят общоприетия „поруган“ език, и създават свой собствен, необременен от обща употреба и злоупотреба език. Пример за това са звуковата поезия на Хуго Бал (*jolifanto bambla o falli bambla/groβiga m'pfa habla horem...*), Заумната поезия на футуриста Велимир Хлебников, написана на „отвѣд-разумен“ език с неопределеност на значенията (*Та са мае/ха ра бау...*), или летристиката поезия на Исидор Изу, редуцираща езика до буквата и елиминираща семантиката (*M dngoun, m diahl Qana îou/hsn îoun înhlianhl M pna iou...*). И в трите примера непреодолимата пречка за всеки опит за превод е отсъствието на какъвто и да е консенсус, на каквото и да е съгласие – експлицитно или имплицитно – за това какво означават. Те могат да бъдат транслитерирани – и то

невинаги, пренаписани отново, но не и преведени. Езикът им е изцяло десемантизиран и има чисто експресивна функция. Стига се до извода, че пълната непреводимост в този граничен случай се дължи на необратим разрив със семантиката и консенсусната употреба на езика, или с други думи, наличието само на разлика и интерпретация.

И така, в един от граничните случаи непреводимостта се оказва следствие на възможността да се използва изключително и само буквалност, докато във втория – на необходимостта да се използва изключително и само тълкуване (ако трябва да се постигне предаване на текста по не-чужд начин). Това наблюдение навежда на извода, че преводът е възможен единствено при неделимо единство на буквалното и интерпретацията и то е, което определя пределите на същинската му територия. Това дава основание възможният периметър на езиковия превод да се определи по следния начин: единият предел са текстове на псевдо-език, чието предаване предполага чисто синтактична дейност по замяна на знаци с техни еквиваленти от предварително определен набор от знаци с експлицитно договорени значения; другият предел – текстове на езици, съставени от умишлено непроницаеми неологизми с чисто експресивно-асоциативна функция и характеризиращи се с пълна липса на рационализируем консенсус. Следователно, това, което остава като възможен обект на превод са текстове на естествен език, представляващ не краен, а хетерогенен набор от знаци, които не са непременно експлицитно и недвусмислено дефинирани, но все пак предполагат някакво общо, поне имплицитно съгласие от страна на използващите ги. Това положение има няколко важни следствия. Първо, преводимостта като характеристика на самия текст предполага едновременната даденост на идентичното и различното по отношение на консенсусната употреба на езика: в случаите, когато този консенсус

е пълен, както и в случаите, когато напълно отсъства, превод е невъзможен, както беше демонстрирано по-горе. Второ, не по-малко значимо е и това, че едновременната даденост на идентичното и различното между езиците на оригинала и превода е също задължително необходима за възможността за превод: ако езикът източник и езикът цел позволяват 100% еквивалентност, то те са сводими до един единствен език и не допускат превод; и от друга страна, ако са 100% и несъвместими/несъпоставими, то единствената възможност за ‚преводача‘ е да стане пълноправен автор, или да транслитерира – с други думи, парадоксално да прибегне до чисто синтактичната подмяна на знаци, която характеризира крайният случай на буквалността. И така, едновременната даденост на буквалността и интерпретацията е задължително условие за възможността за превод, което от своя страна определя и неговите граници.

Втора глава, „Дихотомията буквалност-интерпретация в превода на свещени и светски текстове“, се занимава с начина, по който тези два необходимо присъщи момента се съвместяват на практика.

След установяването на пределите на възможния превод в нашия смисъл, както и връзката му с едновременната даденост на идентичното и разликата както във, така и между езиците – което предполага неотменимата амбивалентност на всеки текст, подлежащ на превод – се пристъпва към разглеждане на дихотомията буквално-интерпретация и на начина, по който тя се проявява в средствата, използвани при превод. В опит да се разчупи доминиращия още от времето на Цицерон биполярен модел на опозицията „буквален“ – „тълкувателен“ превод, за подстъп се използват две тройни перспективи: делението на Джон Драйдън на метафраза, парафраза и имитация, и разграничението, правено от

Гьоте между преводи, запознаващи ни с чуждата страна по наш собствен начин, преводи, присвояващи чуждия смисъл и заменящи го със свой, и преводи, стремящи се да направят превода идентичен с оригинала и доближаващи се до подсрочник (който за него е най-висш). Разглеждането им обаче показва, че трите глави на всеки от тройните модели са редуцируеми до три варианта на опозицията идентичност-неидентичност с оригинала: превод, стремящ се към идентичност (предполагащ, разбира се, наличието на поне някаква неидентичност), превод, стремящ се към златната среда на комбинация от идентичност и неидентичност, и превод, граничещ с неидентичност (неизбежно притежаващ и някаква степен на идентичност). Тъй като двата полюса – идентичност и неидентичност с оригинала, и съответно, буквалност и тълкувателност - неизменно и едновременно присъстват във всеки от трите вида превод при Драйдън и Гьоте, се потвърждава вече направеното заключение, че двойката буквалност-интерпретация не трябва да се разглежда като опозиция, която е необходимо да бъде преодоляна или избегната, а в неделимото им единство като задължително условие за самата възможност за превод.

Разглеждането на двата основни текста, считани за свещени в рамките на аврамическите религии – Корана и Библията – показва, че експлицитното или имплицитно изискване за непокътнато съхраняване на Словото може да доведе както до непреводимост, както е в случая с Корана, така и до висока степен на преводимост, както е в случая с Библията. Разглеждането на някои случаи и примери на превода на тези два текста потвърждава, че буквалността и интерпретативността е невъзможно да бъдат разделени при превод. Вярата в божественото авторство и език на текста на Корана са причина да се откаже легитимността на възможните му преводи и е довело до използването на две екстремни техники при предаването му на чужди езици: от една

страна, тълкувания, представляващи коментари и обяснения, а от друга – транслитерации. Макар Коранът да съществува под някаква форма на почти всички по-важни съвременни езици, обикновено се смята, че предаването на заряда на божественото му откровение е отвъд човешките способности и максималното, което може да се постигне е в най-добрия случай грубо приближение до неговия език, смисъл и стил. Това намира потвърждение в неохотата на повечето преводачи на Корана да считат собствените си работи по предаването му на чужд език за същински преводи. Както е видно от заглавията на някои от изданията му на английски, те се възприемат по-скоро като интерпретации на смисъла му: „Смисълът на Божествения Коран: текст и обяснителен превод“ (Пиктхол, 1930), „Смисълът на Свещения Коран“ (Али, 1924), „Коранът интерпретиран“ (Арбери, 1955), „Посланието на Корана“ (Асад, 1980), „Коранът: нова интерпретация“ (Бехбуди, 1997). Съществува друга крайна тенденция при предаването на Корана на чужди езици – използването на транслитерация вместо превод. Пример за това са някои негови китайски коментари от XIX век, включващи фонетични транскрипции на отделни пасажи, дадени паралелно с текста на арабски, и придружени от обяснителни бележки на китайски. Прибягването до транслитерация е очевидно тясно свързано с необходимостта от дословното рецитиране на стиховете (едно от възможните значения на името Коран (Qur'an) се извежда от 'Qara - рецитирам). Това обяснява малко странното твърдение на привържениците на невъзможността за имитиране на Корана, че преводите му могат в най-добрия случай да съхранят смисъла – в повечето случаи това е максимумът, за който някой преводач на други текстове може да мечтае. Но очевидно на езика на Корана се приписва мистична сила и се смята, че е призван да изпълнява много по-висши, свръхестествени функции от простото предаване на някакво послание. Това е свързано и с втория ключов момент на проблема с преводимостта на Корана: интимното

преплитане на звук и значение. И така, от една страна, при предаването на Корана на чужди езици има чисто интерпретативна дейност – а както вече демонстрирахме в Първа глава, чисто интерпретативен превод е невъзможен; а от друга – чисто синтактична дейност по замяна на знаци с техни еквиваленти, която отново не принадлежи към същинската територия на превода. По този начин, непреводимостта на Корана се проявява в разделянето на буквалността от интерпретацията като автономни средства на превод, понякога дори в рамките на едно и също предаване на текста му на друг език. Това потвърждава направеното в първа глава заключение, че отделната даденост на буквалното и интерпретацията е белег на не-превод. Единствените истински преводи на Корана са изглеждат тези, които не прибягват до никоя от тези крайности и които открито претендират да бъдат преводи – парадоксът е, че рядко биват приемани като такива поради така наречената институционална непреводимост. Тук може би трябва да споменем, че единственият академичен превод на Корана на български, признат от Главното мюфтийство в България, е този на проф. Цветан Теофанов, и е публикуван онлайн, придружен от следната пояснителна бележка: “Преводът на Свещения Коран на български език представлява превод на интерпретацията (разбирането ни) на Корана. Коранът сам по себе си не може да бъде преведен, тъй като разбирането ни за него е ограничено и тълкуването му зависи от мястото и времето в следствие на което информацията в него не може да бъде цялостно предадена при превода. Преводът е предназначен за образователни цели, а не за богослужение. При богослужение се използва единствено оригиналът на арабски език” (<http://koranbg.com/about.php>).

Библията, макар и считана за Боговдъхновена, има елемент на човешко авторство, което прави превода ѝ възможен. Съпоставянето на т.н. „дума по дума“ версии на английските ѝ

преводи с интерлинеарния превод на съответните пасажи показва, че буквалността в превода дори при съзнанието за сакрална неприкосновеност на словото включва множество елементи на интерпретативност: добавяне и изпускане на думи, тълкувателен превод на метафори, превод на една и съща дума с различни съответствия в зависимост от контекста и т.н. Разглеждането на преводите на Библията прави явен и интерперсоналния аспект на превода, който в нейния случай се проявява в наличието на многобройни съвместни преводни проекти, понякога осъществявани на голямо отстояние във времето и пространството. За илюстрация са използвани Септуагинта, Хексаплата на Ориген, проекта по българския превод на Библията от 1925 г., публикуваните от Ватикана през 1968 г. „Насоки за междуконфесионално сътрудничество при превеждането на Библията“. Значимостта на интерперсоналността при превода на Библията е видна и от съобразяването на различни преводни версии с потребностите на конкретна аудитория. При един и същ стремеж за непокътнато съхраняване на оригиналното слово се допускат различни степени на буквалност и интерпретация, както показват различните версии на превода на Библията. Съпоставителното разглеждане на съвременни английски преводи, класифицирани като дума-по-дума (т.е. по-буквални) и смисъл-за-смисъл (т.е. по-тълкувателни), навежда на извода, че при буквалните версии е налице тенденция да се запази многозначността на оригиналния текст, докато версиите смисъл-за-смисъл по-скоро дефинитивно открояват една от потенциалните възможности на неопределените значения, като по този начин ,орязват` изходната амбивалентност. Друга разлика между двата вида версии, установена в разглежданите примери, е използването на по-богат речник при буквалните преводи, което в конкретните стихове води до създаване на по-ярки и осезаеми образи от тези в тълкувателните. Последните, от своя страна, се характеризират с минимализъм на детайлите и фигурите на речта.

По отношение на четивността, обаче, предимство имат версиите смисъл-за-смисъл – прилагането на т.н. формула на Флеш за четивност показва, че те са по-лесни за четене и изискват значително по-малко години формално образование в сравнение с версиите дума-по-дума. По този начин, при превода на Библията необходимостта от универсална разбираемост се удовлетворява посредством преводни варианти с различна степен на буквалност и тълкувателност, и в тази адресираност към конкретна аудитория се проявява интерперсоналния аспект на превода. Така, разглеждането на превода на текстове, считани за свещени, не само потвърждава необходимостта от едновременната даденост на буквалността и интерпретативността като преводни средства, но и демонстрира, че изборът кое от двете да има превес става недвусмислен единствено в конкретна преводаческа ситуация.

Докато в случая със свещените текстове изискването за съхраняване на Божественото откровение в непокътнат вид естествено стимулира стремежа към буквалност и обуздава крайната интерпретативност, при превода на светски текстове тенденцията рядко е по посока на прекомерна идентичност с оригинала, а по-скоро към свобода на предаването. По тази причина по-нататък се прави опит да се установи взаимоотношението между буквалното и интерпретацията в контекста на толерирането на неидентичност с оригинала, класифицирано от Драйдън като ‚имитация‘. Подобни преводи, в които думите и смисъла на оригинала не просто се видоизменят, а на моменти даже напълно биват изоставени, поставят въпроса за верността към авторския смисъл. За илюстрация са използвани френските ‚неверни хубавици‘ от XVII век, стремящи се да надминат оригинала, както и някои българизирани версии на чуждоезикови произведения от времето на Възраждането. Свободни преводи от този вид в определени периоди очевидно не просто са считани за

допустими, но дори за похвални (отношението към древногръцките автори в латинската традиция е може би първият пример за това). От друга страна, обаче, тяхната легитимност на същински преводи често бива поставяна под съмнение – както се вижда, например, от възгледа на Драйдън за имитациите. Проблемът, който те поставят на преден план, за не/верността при превода, е много важен за нашата дискусия заради връзката си с разграничението на превод от не-превод, а следователно и с въпроса за същността на превода като такъв. Обичайно, неверността на този вид преводи се отдава на прекомерната свобода, която преводачите си позволяват, и на използването на предимно интерпретативни средства. В работата обаче се изказва твърдението, че истинската причина е в обсебващото отношение към авторския смисъл и творба и използването им за цели, незалежали в оригинала – например обогатяване на целевия език и култура, култивиране на националния дух, придържане към морални норми и т.н. Подобно „обективизиращо“ третиране води до субективизиране на интерпретацията и до подмяна на авторската гледна точка с тази на преводача, тоест, до неавтентичност на превода – а това навежда на извода, че автентичната преводаческа ситуация не се вмести в субект-обектната рамка. Заема се позицията, че верността към оригинала произтича от интерперсоналния аспект на превода, което от своя страна предполага, че не текстът и възможните му значения сами по себе си са предмет на превода, а авторското послание. С други думи, верността при превеждането трябва да се разглежда не като насочена към текста като такъв – тъй като това би позволило присвояващо отношение, нито към автора сам по себе си – това би било твърде неопределено и абстрактно, а към авторския смисъл, въплътен в работата. Доколко наличието или липсата на „вярност“ е просто въпрос за използване на по-буквални или по-интерпретативни средства при превеждането, се изследва по-нататък въз основа на примери на автопревод, при който личността

на автор и преводач съвпадат, и следователно преводаческата ситуация би трябвало да е необременена от обективизиране на другостта. Разглеждането на някои примери на автопреводи на Владимир Набоков и Самюел Бекет демонстрира, че вярност към авторския – в този случай, собствения – смисъл може да се постигне както с буквалност, така и с висока степен на тълкувателност. Следователно, свободата при превода не само не е непременно „изневяра“, но може да бъде и средство за постигането на вярност в най-висока степен – стига, разбира се, преводачът да може да се „слее“ с автора. Такова преодоляване на разделението между отделните роли на автор и преводач извън граничната ситуация на автопревод се постига в случаите, когато преводачът успее да стане едно с автора. Свидетелство за справянето с тази изключително трудна задача може да бъде безусловното одобрение на даден превод от жив автор. Такъв е случаят с предаването на латиноамерикански творби на английски език от Грегъри Рабаса, често наричан въплъщение на идеалния преводач, или един от най-добрите преводачи, които някога са се раждали. Габриел Гарсия Маркес не само е бил до такава степен категоричен в избора на Рабаса за преводач на своите „Хиляда години самота“, че е нямал нищо против да чака на „опашка“, за да се вмести в натоварения му график, но дори е предпочитал преводната версия пред собствения си оригинал. Начинът, по който Рабаса постига такъв успех може да се отдаде на разбирането му за особено персонално отношение между преводача и автора в процеса на работа – по неговите собствени думи, то се състои в това да станеш сякаш едно с него като при играенето на роля в пиеса. За установяване значимостта на елемента на това персонално отношение, по-нататък се разглежда противоположният път на имперсонална дистанцираност, илюстриран с примера на така наречения тандем П&В: Лариса Волохонска, чийто роден език е руският, прави буквален превод на английски, след което съпругът ѝ Ричард Пивиър предава този

„подсрочник“ на родния си английски, опитвайки се да остане колкото се може по-близо до оригинала. Приемът на техните версии на Достоевски, Толстой, Гогол, Чехов и Булгаков далеч не е еднозначен и варира от възторжени коментари до пълно отхвърляне, достигашо своята кулминация в наложилия се като нарицателно термин „pevearsion“ (игра на думи с „perversion“), или изопачаване на руската литература. За целите на нашата дискусия фокусът е върху това, което може да е в основата на недостатъците на техния подход. Преводаческите „грехове“, в които Волохонска и Пивиър обикновено биват обвинявани, са радикална липса на разбиране на творбата и автора, както и буквално предаване на идиоми и крилати фрази, водещо до замъгляване на смисъла. Като причина за първия проблем, или най-малкото като утежняващо обстоятелство, в работата се изтъква липсата на персонален досег между автора и „изразяващия“, тъй като в случая с тандема етапите на „схващане“ и „изразяване“ се извършват от двама отделни души. Тази имперсонална дистанцираност поставя превода на субект-обектна основа, чиято непригодност за автентичната преводна ситуация вече беше разгледана при свободните адаптации. Коренът на езиковите проблеми на преводите на Волохонска и Пивиър се търси в специфичната им процедура по превеждане, при която буквалността и интерпретацията се разделят и се осъществяват от двама различни души. Най-накрая се разглежда възможността езиковите „грехове“, в които обвиняват тандема П&В, да са резултат от прегръщането на каузата на буквалността в превода. Обаче примерът на друг пословичен пример за буквален превод – Й. К. Ф. Хьолдерлин – показва, че в противовес на традиционните модели, буквалността може да бъде далеч не наивен подход, а търсене на една по-висша форма на превод. То обикновено върви ръка за ръка с представата за „чист“ език (както е в случая с Хьолдерлин и Валтер Бенямин) – първоначалния логос в неговото единство, от който всички останали езици представляват

разпръснати отломки. Целта на превода за такива автори е в постигането на синтез между езиците посредством почти интерлинеарно превеждане, и в опита да се прозре онова, което е отвъд думата, посредством спояването поне на част от разпилените фрагменти на чистия език. Това сливане на езиците е крайната точка на приближаване до пределите на първоначалния, или чистия език, до която преводачът може да достигне – отвъд нея се простира само мълчание, или неизразимото. Важното в контекста на настоящето изследване, е че преди да се достигне границата на мълчанието, може да се вслушваме в езика, както предлага Хайдегер, и да го оставим да ни каже Казването си. В такъв случай, това, което е необходимо за истинския превод, е не просто персонално общение между автор, преводач и читател, а персонално общение, което есенциализира езика. Защото единствено когато стане въплъщение на нечие послание, иначе празният инструмент на езика започва да „говори“ и да бъде смислен. За да се случи това, обаче, е нужно да има някой, готов да се вслуша в неговото „Казване“. Това е, което изглежда липсва на прецизните преводи на тандема П&В: в техния случай целта на буквалността не е интерперсоналното слово, а имперсоналната точност.

Главните изводи, направени в тази глава, могат да бъдат синтезирани както следва: верността при превода не е функция на дословното следване на оригинала, а може да бъде постигната и с голяма волност на интерпретацията. Липсата ѝ е следствие на поставянето на отношенията в преводаческата ситуация на субект-обектна основа, докато всъщност постигането ѝ предполага интерперсоналност. Буквалността и интерпретативността не могат да бъдат разделени не само като средства, използвани при превода (като в случая с Корана), но и като етапи на превода, за да бъде той успешен (както в случая с тандемния превод).

В трета глава, „Диалектика на отношението буквално-интерпретация и персоналният аспект на превода“, въз основа на направените до този момент изводи, както и на дискутиране на начина, по който се осъществява преносът от един на друг език, от работната интуиция се стига до дефиниция за превод, след което се обсъждат елементите на автентичната преводаческа ситуация и връзката ѝ с диалектиката на моментите на буквалността и интерпретацията.

Наблюденията, направени в първите две глави, позволяват работната интуиция за превод – **преводът е посредничество и предполага схващане и изразяване на чуждоезиков текст по не-чужд начин** - да се прецизира. По отношение на естеството на посредничеството, разгледаните примери на преводи на свещени и светски текстове дават основания да се твърди, че то предполага лично отношение между автор, преводач и читател. Обсъден бе и възможният обект на превод - текст на естествен език, представляващ не краен, а хетерогенен набор от знаци, които не са непременно експлицитно и еднозначно дефинирани, но чието значение поне имплицитно се споделя от използващите ги. Това, върху което остава да се хвърли светлина, за да може работната ни интуиция да се развие в дефиниция, е начинът, по който се осъществява схващането и изразяването на друг език. Една от възможностите е интуитивната представа за „девербализиране“ под формата на извличане на чисто менталното съдържание на текста и последващото му „преобличане“ със знаци на другия език. Както много пъти е изтъквано, проблемът с това обяснение е в невъзможността да се използва който и да е трети елемент – в този случай чисто менталното съдържание – като критерий за установяване на еквивалентност или сходство. Тази ситуация на Третия човек прави невъзможно който и да е език – бил той

„чистия“ език на Валтер Бенямин, универсалния ментален език, или някой формален компютърен език – да осигури необходимия *tertium comparationis* за установяване на съответствието между изходния и преведения текст. При това положение, една от възможностите е да се приеме, че инвариантното трето не е дадено никъде, както прави Пол Рикъор, и търси разрешение на проблема във верификация посредством минимален билингвализъм у читателя и пре-превеждане след преводача. Друга възможност е предложената от Умберто Еко – пропозиция X, изразяваща същото съдържание като изреченията на два различни езика не е невъзможно да бъде изолирана, но не може да бъде използвана като критерий за еквивалентност, тъй като не съществува отделно от превода, а представлява окончателния му резултат. В дисертацията се заема малко по-различна позиция: инвариантното трето съществува, но не може да бъде изолирано: то представлява общото или идентичното между езиците, съществуващо само едновременно и неразделно със своята противоположност: различното. Връзката между тези два момента е самият Превод и се осъществява от дейността на преводаческа инстанция. От тази гледна точка, преводът представлява непрекъснатата едновременност и съвместяване на общото и различното във и между езиците и е процес, лежащ в основата на всяка употреба на езика, а не само на междуезиковия пренос. Може да се каже, че търсеният *tertium comparationis* се осигурява от преводаческата инстанция в качеството ѝ на поемаща отговорност и свидетелстваща за съответствието между двата текста. По тази причина всяка възможна преводаческа инстанция трябва да е способна да прави свободен и отговорен избор, да подвежда случай под правило – тоест да оперира на семантично ниво, и да бъде трансцедентна по отношение езиците, с които оперира (тоест не може да бъде инвариантен трети език). Предвид тези изисквания за упражняване на свобода и способност за съждение, превод в нашия смисъл може

да се извършва само от конкретна жива личност. Без използването на способност за съждение не би било възможно да се направи избор между сходни значения и преводаческата инстанция би изпаднала в ситуацията на Буридановото магаре. От своя страна, свободата и отговорността сочат към други личности: преводачът отговорно и свободно избира за някого. И обратното, той може свободно и отговорно да избира *поради* него. Така преводачът образува персонална заедност с автора и адресатите на превода и извършва не абстрактна замяна на знаци, а междуличностна дейност. Въз основа на казаното по-горе, работната интуиция може да се ревизира и да се развие в следната дефиниция: **„Преводът е персонално свидетелство за текст от естествен език А на естествен език Б пред конкретна социо-културна общност“**.

За да покажем как се постига това персонално свидетелство, по-нататък се анализират двата момента на превода – буквалното и интерпретацията. Самият факт на съществуването на превода сочи към два противоречиви момента по отношение на езика: 1. динамичната идентичност на различните езици, и 2. тяхната безспорна разлика. Моментът на разлика на човешките езици се свидетелства от възможността и необходимостта от превод, което от своя страна представлява не по-малко свидетелство за тяхната идентичност, ако последната се разбира като непрестанен динамичен преход между езиците източник и цел на превода. В основата на тази идентичност са диалектическите теории за природата на общото, които го интерпретират не като повтаряща се характеристика на две отделни неща, или като тяхна непрекъснатост, а, в нашия случай, като еквивалентност по отношение на взаимозаменяемост на значението, актуализирана само в момента на процеса на превод и интерпретация. Анализът на необходимостта както от идентичност, така и от разлика между езиците, от и на които се осъществява преводът, ясно демонстрира

неотменимостта на двете. Това вече беше илюстрирано с двата гранични случая, дискутирани в първа глава, показващи, че възможността, необходимостта и действителността на всеки превод неизбежно изискват едновременната даденост на разлика и идентичност между езиците. Това заключение има две важни следствия: първо, тези два момента трябва да бъдат дадени във всеки съставен елемент на всеки възможен превод, и второ, моментите на разлика и идентичност не могат да бъдат дадени поотделно, тъй като това би ни върнало в изходната ситуация на невъзможност за превод по отношение на всеки от условните аспекти на реалния език. Следователно, идентичното и различното между двата езика трябва да присъстват не просто едновременно, не просто по отношение на всички съставни елементи на езика, но така, че да са дадени едно **във** друго. Необходимостта от едновременната даденост на моментите на буквалността и интерпретацията е в пряка връзка с едновременната даденост на идентичността и различието между езиците. Интерпретацията е средство при превода, което го прави възможен въпреки необходимо присъщия момент на разлика между човешките езици, а буквалността – средство, възможно благодарение на общото между тях. Тъй като моментът на разлика между езиците е неотделим от факта на тяхното единство, интерпретацията също е неотделима от буквалността в процеса на реален превод. Така, преводът представлява съвместяване на разликата, или установяване на еквивалентна взаимозаменяемост между два езикови текста. Изискването за противоречивата едновременност на средствата на буквалността и интерпретацията очевидно налага непрестанен динамичен преход между тях. Този процес е трудно да се проследи на психологическо ниво, но практическата и логическата му възможност са абсолютно неоспорими. За разлика от самозадвижването на абстрактните категории в немския идеализъм, разчитащо на тяхната противоположност и идентичност, тук

действителното взаимодействие на двата елемента на превода се осъществява от енергизиращата и конкретизираща дейност на преводача. Неотменимостта на персоналния аспект става явна и от невъзможността за адекватен превод без отчитане на намеренията на автора. А отчитането на неговите намерения, от своя страна, е невъзможно без „мистичното“ (в смисъл на несводимо до рационални основания) съгласие, авторът иска да каже именно *това*, а не нещо друго. Възгледът на Пол Рикъор, че написаният текст придобива своя собствена реалност и живот, независими от намеренията на автора си, всъщност се свежда до наблюдението, че сам по себе си даден текст позволява множество интерпретации, което, разбира се, предполага игнориране на инстанцията на автора. Това може би е възможно при интерпретиране, но не и при превод – ако последния трябва да остане нещо различно от независим авторски текст. Така, логическите възможности са две: или ролята и участието на автора в създаването на текста се игнорират, и създаденото е автономна творба, или преводачът се стреми да се съобрази с тях в цялата им пълнота и конкретност. Тъй като първата от тези опции може да бъде считана за превод само в някакъв по-широк метафоричен смисъл – а както вече беше уточнено, това е извън обхвата на настоящата работа – то в контекста на междуезиковия превод остава да се приеме втората. В такъв случай е напълно неоправдано обект на превода да бъде текстът с многобройните си значения и със „свободата“ на интерпретатора да привижда в него каквото сметне за правдоподобно.

Персоналните отношения между автор, преводач и читатели, предполагат установяването на предварително доверие между всяка от страните. Когато това условие е налице, авторът получава възможност да говори на преводача и читателите си посредством персоналните черти на преводача, тъй като последният тълкува

значението на казаното от автора. Степента, в която тази възможност ще бъде успешно осъществена, зависи от степента, в която е постигнато персонално отдаване, или персонално представителство на една личност от друга. От своя страна, преводачът получава възможност да каже на читателите това, което всъщност е казал авторът, но по такъв начин, сякаш е негово собствено (на преводача). По тази причина всеки превод съдържа някакъв елемент на съавторство.

И така, всеки възможен акт на превод изисква наличие на предварително доверие към всички страни в преводаческата ситуация (което означава, че преводачът не е изправен пред текст, който му „говори“, а по-скоро конкретната личност на автора му говори посредством текста, благодарение на което текстът придобива едно, а не друго значение). Конкретността на персоналната ситуация придава конкретност на самите думи и елиминира проблема за поливалентността на тяхното значение. По този начин, за преводача става възможно да съвмести буквалното и интерпретативното в езика на оригинала. Съвместяването на двата момента при преноса от единия на другия език се постига посредством свидетелстване за еквивалентната взаимозаменяемост на определен преводен вариант, като елементите на предварително доверие и конкретност правят избора му недвусмислен и свободен. Тези четири елемента, които не се непременно в темпорална последователност, може да се резюмират както следва: 1. предварително персонално доверие към всички страни в преводаческата ситуация; 2. конкретизиране на преводаческата ситуация; 3. установяване на недвусмисленост на авторовото послание; 4. свидетелстване за взаимозаменяемостта на оригиналния и преведения текст.

Приносът на дисертацията може да се обобщи в следните три пункта:

1. Буквалността и интерпретативността като подход при превода се разглеждат не като неразрешима опозиция, а в тяхното неделимо единство като *conditio sine qua non* за самата същност на превода;
2. Изказва се твърдението и се привеждат аргументи, че възможността за еднозначен превод в условия на пълна моносемия не води до максимална преводимост, а обратно, е условие за непреводимост;
3. Посочва се ролята на персоналния аспект като задължително условие за конкретизирането на ситуацията на превод, а оттам за установяването на недвусмисленост на общото и различното между езиците на превода. Това е свързано и с разглеждането на превода като персонално свидетелство и феномен на човешката ситуация в езика.

Следствията от всичко това могат да се резюмират както следва: изключването не само на чисто интерпретативния, но и на напълно буквалистичния превод от законната територия на превода сочи към невъзможността машинния превод да бъде считан за същински. Осъзнаването на персоналните и социалните аспекти на превода би могло да насърчи по-близките му отношения и посягане към науките за личността и социолингвистиката. Изместването на предмета на превода от текста към интерперсоналните послания прави възможно достойнствата му да бъдат преценявани от гледна точка на тях, а не въз основа на сравнителен текстов анализ. Не на последно място е и прагматическото следствие за насочване на усилията на преводача към авторовото послание и възпроизвеждането му в различна социална и културна среда, вместо към технологията за обработка на текста независимо от автора му.

ПУБЛИКАЦИИ ПО ДИСЕРТАЦИЯТА

"On the Aesthetics of the Sublime and the Boundaries of Understandability", *Sofia Philosophical Review*, vol. X, No 1, 2017

"On Translation and a Boundary of Understandability", *Sofia Philosophical Review*, vol. X, No 1, 2017